

ՑԵՂԱՍՊԱՆԱԳԻՏՈՒԹՅՈՒՆ

ԳՐԻԳՈՐՅԱՆ ՀԱՍՄԻԿ
(ՀՅԹԻ)

ԻՆՔԼԱՍՊԱՆՈՒԹՅՈՒՆԸ ՈՐՊԵՍԱՐԳԻՆԱԼ՝ ՄՇԱԿՈՒՑԹ ՀԱՅՈՑ ՑԵՂԱՍՊԱՆՈՒԹՅԱՆ ՀԱՄԱՏԵՔՍՏՈՒՄ

Եթե ցեղասպանության ակտն ուսումնասիրենք վարքաբանության տեսանկյունից, ապա կարող ենք ասել, որ մարդկային վարքի զանգվածային սոցիալական դրսևորում է, որի բնույթը կապված է ինքնագոյատևման բնագդի հետ²: Այս համատեքստում ցեղասպանությունը որպես էքստրեմալ գործողություն ուղեկցվում է ոչ միայն հետերոազրեսիայով³, այլև՝ աուտոազրեսիայով⁴: Փաստորեն վարքաբանության տեսանկյունից ցեղասպանությունը դիտարկելու պարագայում նրանում կարող ենք առանձնացնել երկու գործող կողմեր՝ «հարձակվող», որը հանդես է գալիս որպես հանցագործ ե «պաշտպանվող», որը հայտնվում է զոհի կարգավիճակում: Երբ 1948 թ. վիկտիմալոգիա (լատ. victim՝ զոհ, հուն. Logos՝ ուսումնասիրություն)⁵ գիտությունը նոր էր ձևավորվում, գերմանացի գիտնական Հանս ֆոն Հենտինգը գրեց մի մենագրություն՝ «Հանցագործը ե նրա զոհը.

¹ Marginali՝ մարզինալությունը սոցիոլոգիական հասկացություն է, որը մատնանշում է մարդու սահմանային վիճակը սոցիալական խմբերի և կարգավիճակների միջև, որը որոշակի հետք է թողնում նրա հոգեկանի վրա և պայմանավորում նրա վարքը:

² Агаян Г. Ц., Винарская Е. Н., Геноцид в свете теории систем, Геноцид – преступление против человечества, Материалы I Московского Международного Симпозиума 18-19 апреля 1995 г., М., 1997, с. 153.

³ Ազրեսիա՝ ուղղված արտաքին աշխարհին:

⁴ Ազրեսիա՝ ուղղված ներքին աշխարհին:

⁵ Ուսումնասիրում է զոհի վարքի հոգեբանությունը: Малкина-Пых И., Психология поведения жертвы, М., 2006, с. 1.

Հանցագործության սոցիոբիոլոգիայի ուսումնասիրությունը»⁶, որտեղ հանցագործն ու նրա զոհը դիտարկվում են որպես փոխլրացնող գործընկերներ: 1975 թ. Բ. Մենդելսոնն արդեն վիկտիմալոգիայի ուսումնասիրության շրջանակներում ներառեց ոչ միայն հանցագործության, այլև բնական աղետների ու ցեղասպանության, էթնիկ կոնֆլիկտների և պատերազմների զոհերին⁷:

Այս հոդվածում կփորձենք ներկայացնել Օսմանյան կայսրությունում հայերի նկատմամբ իրականացրած ցեղասպանության ժամանակ «հարձակվողի» և «պաշտպանվողի» փոխհարաբերությունները, և այդ համատեքստում «զոհի» ատոտագրեսիվ՝ մասնավորապես սուիցիդալ վարքի սոցիալիզացիոնալ և սոցիալմշակութային հիմքերը, տեսակներն ու դրդապատճառները: Ինքնասպանությունը՝ որպես ատոտագրեսիայի դրսևորման տեսակ, մարդաբանական երևույթ է, ինչը բնորոշ է միայն մարդուն: Գոյություն չունի մեկ այլ կենդանի էակ, որը գիտակցորեն ընդհատում է իր կյանքը: Մարդկության պատմության մեջ ինքնասպանության դեպքեր արձանագրվել են դեռևս արքայիկ շրջանում: Այդպիսի վարքագծի հանդիպում ենք նաև աբորիգենների մոտ, որն ունեցել է կիրառական-սոցիալական գործառույթ և նպաստել է ցեղի կամ ազգի պահպանմանը: Պրիմիտիվ հասարակություններում ինքնասպանության էին դիմում այն ժամանակ, երբ ցեղախմբին ոչնչացման վտանգ էր սպառնում: Սովի տարիներին ինքնասպան էին լինում սովորաբար ծերունիները: Հնարավոր է, որ նման վարքագիծը ձևավորվել է, երբ զարգացել է բիոլոգիական ադապտացիան և ճնշվել միջտեսակային ագրեսիան⁸: Տարբեր ժամանակների կրոնափիլիսոփայական կոնցեպցիաներն ընդունել կամ տաքուսվորել են ինքնասպանությունը: Որոշ ժողովուրդների մոտ եղել են նույնիսկ նախընտրելի միջոցներ. կային պետություններ, որոնք իրենց քաղաքացիների համար պահում էին հատուկ թունավոր նյութեր, կամ վաղ հասակից երեխաներին սովորեցնում էին ինքնասպանության արվեստը: Միսական

⁶ Hentig H., The Criminal and His Victim (Studies in the Sociobiology of Crime), N.Y., 1948.

⁷ Малкина-Пых И., նշվ. աշխ., էջ 2-3:

⁸ Вагин Ю., Профилактика деструктивного поведения, Изд. ПРИПИТ, 2001, с. 18.

ինքնասպանությունների ամենահայտնի տեսակներից են սատին ու խարակիրին⁹: Օրինակ Արտաշեսի ու Արտավազդի վիպերգում, երբ Արտաշեսի մահվան ժամանակ զանգվածային ինքնասպանություններ են տեղի ունենում: Ինչպես բազմաթիվ այլ մշակույթներում, այնպես էլ հայկականում ինքնասպանության վերաբերյալ գոյություն ունեն կրոնափիլիսոփայական ու առասպելական պատկերացումներ¹⁰: Քրիստոնեական գաղափարաբանության համաձայն ինքնասպանությունը համարվում է արգելված գործողություն. ինքնասպանություն գործողների նկատմամբ չեն իրականացնում ընդունված թաղման ծեսերը: Մակայն չեն դատապարտվում նրանք, ովքեր ինքնասպանության են դիմում՝ պաշտպանելով իրենց պատիվը, հավատքը: Կույսերի կողմից իրականացված ինքնասպանությունը ոչ միայն ներվում է, այլև սրբացվում: Փաստորեն անհատը սոցիալիզացիայի ընթացքում յուրացնում է որոշակի մշակութային կոդեր, (ձեավորվում է նրա «կոլեկտիվ հոգին»¹¹), որոնցով ինտեգրվում է տվյալ մշակութային միջավայր: Մակայն, երբ սոցիումի ներսում տեղի է ունենում միկրոսոցիալական բախում, ե միասին ի հայտ են գալիս մի շարք պայմաններ ու ազդակներ, դրանք թելադրում են դեստրուկտիվ վարք¹²:

Այսպիսով՝ այս ամենը խոսում է այն մասին, որ ինքնասպանությունն ինքնակատակ չէ ե սոցիումի ինքնակառուցման համակարգում ունի գործառության նշանակություն, որը թելադրվում է տվյալ սոցիումի ներսում ինկուլտուրացիան ապահովող կրոնահոգեբանական-վարքաբանական ինստիտուտներով:

Ֆրանսիացի փիլիսոփա ե սոցիոլոգ Է. Դյուրքհեյմն իր՝ «Ինքնասպանություն» աշխատության մեջ խոսում է այն մասին, որ գոյություն ունի «սոցիալական օրգանիզմ», «կոլեկտիվ հոգի», որը գտնվում է անհատից դուրս՝ ն նրա վրա արտաքին ազդեցություն է

⁹ Սատի՝ հնդիկ կանանց ծիսական ինքնահրկիզումը ամուսինների մահվանից հետո: Խարակիրին կապված է ճապոնական բուսիդո ռազմիկների հպարտության կոդեքսի հետ:

¹⁰ Հարությունյան Ս., Հայ հին վիպաշխարհը, Ե., 1987, էջ 76:

¹¹ Дюркгейм Э., Самоубийство: Социологический этюд, М., 1994, с. 72.

¹² Менингер К., Война с самим собой, <http://www.myword.ru>, с. 2.

ունենում¹³։ Յուրաքանչյուր սոցիալական խումբ ինքնասպանության նկատմամբ ունի որոշակի, միայն իրեն հատուկ, կոլեկտիվ հակվածություն, որը պայմանավորում է անհատական հակվածության չափերը, այլ ոչ թե հակառակը։ Այդ հակվածությունը ձևավորում է *էգոիզմի, ալտրուիզմի կամ անտմիայի*¹⁴ այն հոսանքները, որոնք տվյալ ժամանակ համակում են հասարակությանը, ե արդեն դրանց հետեւեալներ են մելանխոլիան ու ինքնամերժումը։ Այսինքն՝ սուիցիդը անհատի սոցիալիզացիայի և դիսադապտացիայի հետևանք է միկրոսոցիալական կոնֆլիկտի պայմաններում¹⁵։

Վերոշարադրյալից կարող ենք եզրակացնել, որ հասարակության մեջ էքստրեմալ պայմաններում գործում է միևնույն ստրուկտուրան, որի ժամանակ ինքնասպանությունը ստանում է զանգվածային բնույթ։ Է. Դյուրքհեյմը, հստակորեն տարբերակելով անհատական ե կոլեկտիվ բնույթի ինքնասպանությունները, նշում է, որ անհատական դեպքերի առանձնահատկությունները, հատկապես պատճառի ուսումնասիրության շրջանակներում, հետաքրքրում են հոգեբաններին, իսկ զանգվածային բնույթ կրողները՝ սոցիոլոգներին։ Հոգեվերլուծության դպրոցի ներկայացուցիչ, ամերիկացի գիտնական Կ. Մենինգերը նշում է, որ յուրաքանչյուր հասարակությանը հատուկ են կոնստրուկտիվ և դեստրուկտիվ միտումները¹⁶։ Այս մասին դեռևս խոսել է հոգեվերլուծության հիմնադիր, ավստրիացի գիտնական Զ. Ֆրեյդը, ով առանձնացնում է ապրելու բնագործ՝ էրոսը, մահվան բնագործ՝ թանատոսից։ Համաձայն Զ. Ֆրեյդի՝ յուրաքանչյուր մարդ հակված է ինքնատչնչացման, ե երբ միասին ի հայտ են գալիս մի շարք պայմաններ ու ազդակներ, այն հանգեցնում է ինքնասպանության։

Այսպիսով՝ ստորև դիտարկենք, թե Օսմանյան կայսրությունում հայ իրականության մեջ ինչի հետևանքով տեղի ունեցավ

¹³ Дюркгейм Э., *նշվ. աշխ.*, էջ 72։

¹⁴ Էգոիստական դրսևորվում է այն մարդկանց մոտ, ովքեր ինտեգրված չեն հասարակությանը, ալտրուիստական՝ լիարժեք ինտեգրում, անտմիկ՝ սոցիալական համակարգերում կատարված վավախությունների նկատմամբ ռեակցիա, որի արդյունքում խզվել են անհատի և սոցիալական խմբի փոխհարաբերությունները։

¹⁵ Дюркгейм Э., *նշվ. աշխ.*, էջ 103-104։

¹⁶ Меннингер К., *Война с самим собой*, <http://www.myword.ru>, с. 2։

միկրոսոցիալական բախում, որը հանգեցրեց զանգվածային ինքնասպանությունների: Ցեղասպանության ծրագիրը նպատակաուղղված էր հայությանը որպես սոցիումի (ազգ, տեսակ) ոչնչացմանը, որի իրականացման մեխանիզմներն ուղղորդված էին առաջին հերթին եկեղեցուն, ժողովրդին մոբիլիզացնող էլիտային, ընտանիքին: Առաջին քայլով իրականացվեց հայ հոգևորականության և մտավորականության ձերբակալում, որով ժողովուրդը զրկվեց ազգային ու հոգևոր առաջնորդներից ու ստեղծագործ շերտից: Երկրորդ քայլով օսմանյան բանակ զինվորագրվեցին հայ տղամարդիկ, ապա տարագրվեցին կանայք, երեխաներն ու ծեղանիները: Այսպիսով, խաթարվեցին հայ մշակութային իրականությունում սոցիալիզացիան ապահովող կարևորագույն ինստիտուտները: Հայ հոգևորականները ենթարկվում էին չարչարանքների, գաղթի ճանապարհին հայ կանայք ու երիտասարդ հարսները բռնապղծվում էին, երեխաներն ու կանայք վաճառվում մահմեդականներին: Այսպիսի էքստրեմալ պայմաններում ստեղծված սուիցիդոգեն իրավիճակներում սուիցիդի՝ ինքնասպանության միտքը ծագում է հանկարծակի, որին անմիջապես հետևում է գործողությունը: Դրսևորվում է ոչ ախտաբանական՝ պաթոլոգիական ռեակցիա, որը ձևավորվում է կրոնահոգեբանական-վարքաբանական մտածողության ազդեցությամբ, հանգամանքների կուտակման արդյունքում: Իմպուլսիվ՝ հանգամանքային, ինքնասպանությունների ժամանակ միջոցները ես թելադրվում են իրավիճակային սկզբունքով, որը, սակայն, պայմանավորվում է պատմամշակութային, սոցիալական, կրոնական, էսթետիկական պատճառներով և իրականացվում կաղապարված սյուժեներով: Հայոց ցեղասպանության ժամանակ ինքնասպանության ամենատարածված միջոցներից էին գետը նետվելը¹⁷, ջրհորը նետվելը¹⁸, տան կտուրից ցած

¹⁷ Ինճեարապետան Բ., Մեծ եղեռնի շրջանին. Հայ որբի մը ողիսականը, Փարիզ, 1951, էջ 35, Քոշքջյան Բ., Մի հայի կյանք, Ե., 2002, էջ 49:

¹⁸ Սալիրով Դ. Ա., Հայաստանը և Սուլթան Մբդուլ Համիդը, Եր., 2000, էջ 43:

նեավելը¹⁹, ինքնահրկիզումը²⁰, հազվադեպ էր լինում հրազենի կիրառումը²¹, ինքնաթռուկավորումը²²:

Հայոց ցեղասպանության ժամանակ սուիցիդոզեն իրավիճակներում յուրաքանչյուր սոցիալական խումբ ցուցաբերում է իրեն հատուկ հանգամանքային ռեակցիա: Պայմանականորեն կարելի է առանձնացնել հետեյալ հիմնական սոցիալական խմբերը՝ հոգևորականներ, տղամարդիկ, կանայք: Հոգևորականները դիմում էին ինքնասպանության հանուն հավատքի՝ մտածելով, որ այլևս սպառել են իրենց առաքելությունը: Խախտվել էր ժողովրդի և նրա հոգևոր առաջնորդի միջև երկխոսության ստրուկտուրան: 1895 թ. Համիդյան ջարդերը վերապրածի մի հուշագրությունում պատմում է այն մասին, թե ինչպես Խորեն սրբազանը, տեսնելով եկեղեցուց բարձրացող մուխը, ինչպես նաև անպատվության ենթարկված հայ կանանց՝ ինքնասպանության փորձ է կատարում: Նա կտրում է իր երակները և արյան մեջ թաթախելով գրիչը՝ քաղաքապետին նամակ գրում, որում ասում է, որ ինքը որպես հայ ժողովրդի հովիվ իրավունք չունի նրանցից երկար ապրելու: Իրեն հսկող ռուսիկանին նման վարքը բացատրում է հետևյալ խոսքերով. «Ազգս լմննալեն ետք ինչի՞ եմ պետք»²³:

Հայ կանայք, երիտասարդ հարսներն ու աղջիկները ինքնասպանության էին դիմում հիմնականում բռնապետությունից խուսափելու նպատակով, իրենց երեխաներին թշնամուն չհանձնելու համար նախընտրում էին ինքնասպանությունը՝ հակառակորդի կողմից սպանված լինելուց: Այս դեպքերն այնքան մեծ տարածում էին

¹⁹ Տարագիր հայրս՝ Մկրտիչ Ղազարեանը, Պեյրութ, 1987, էջ 10:

²⁰ Գաղտնի տեղեկագիր Տոքթ. Եօհաննէս Լեփսիուսի, նշվ. աշխ., էջ 126, Թեոդիկ Ա., նշվ. աշխ., էջ 116, 137:

²¹ Կճիկեան Լ., (Առաքելեան), Մօրենիկ է իր սև տարին, Անթիյիաս-Լիբանան, 1969, էջ 61, Գուտուլեան Գ. Գ., Հայ լեռը, Կարմիր դրուագներ Կիլիկիոյ աղետին, Կ. Պոլիս, 1912, էջ 51:

²² Արդունի և Արտանույշի Պէրտու Եօրուք գյուղերում 24 կանայք իրենք իրենց թունավորում են չռնապղծվելու համար: Գաղտնի տեղեկագիր Տոքթ. Եօհաննէս Լեփսիուսի, նշվ. աշխ., էջ 85:

²³ Գազանճեան Ն., Յուշագրութիին Եդեսիոյ 1895-ի ջարդերէն մինչեի 1915-ի հերոսամարտը եի եղեռնը, Եր., 2004, էջ 62; Սպիրով Դ. Ա., նշվ. աշխ., էջ 41, Քոչքցյան Բ., նշվ. աշխ., էջ 49:

գտել: որ նույնիսկ ցեղասպանությունը վերապրածների հուշագրություններում պատմվելիս ստանում են առասպելական երանգներ: Նահատակության թեման հայոց կրոնաառասպելական մտածողության մեջ հայտնվում է գրեթե բոլոր ճգնաժամային, սահմանային իրավիճակներում, որը հատուկ է քրիստոնեական գաղափարախոսությանը. գոհաբերության ակտ է, որն ունի կոնստրուկտիվ գործառույթ:

Կույսի գոհաբերության դասական օրինակներից է ժայռից գետը նետվելը: Հայոց ցեղասպանությունը վերապրած Մ. Տեղբեճյանն իր հուշերում պատմում է, թե ինչպես է Ահմետ աղան առանձնացնում 25 գեղեցկադեմ աղջիկների և նրանց հսկելու համար մի ոստիկան նշանակում: Աղջիկներից մեկը զբաղեցնում է ոստիկանին, իսկ մյուսներն իրենց նետում են Եփրատ գետը: Վերջում նրանց է միանում նաև ոստիկանի ուշադրությունը շեղած աղջիկը²⁴: *(Առկա է եղել մինչսուրհիդալ վիճակ ամ ընթացք՝ չնայած այն հանգամանքին, որ էստրենալ պայմաններում սովորաբար այն բացկայում է կամ չափազանց կարճ է անում²⁵):* Հայտեի են աստվածաշնչյան պատմություններ, որոնց ժամանակ կույսերը զինվորների հետապնդումից խուսափելու և անարգանքից խույս տալու համար իրենց նետում են գետը²⁶: Տղամարդկանց կողմից սուրհիդալ վարք բավական քիչ է դրսևորվում: Տղամարդիկ ինքնասպանություն էին գործում թշնամու ձեռքը չընկնելու համար, իրենց ընտանիքի կործանումը տեսնելու արդյունքում և հիմնականում որոշակի պայքար մղելուց հետո՝ թշնամու և չհանձնվելու նպատակով: Հ. Թերզյանը «Կիլիկիայ աղէտը» աշխատությունում պատմում է, թե ինչպես մի հայ իր կնոջը և զավակներին հարդանոցի մեջ է թաքցնում ու փախչում

²⁴ Տեղբեճյան Մ., Արեան հետքերով..., Մատենաշար ապրիլեան եղեռնի, Անթիլիաս, Լիբանան, 1960, էջ 64:

²⁵ Պրետսուրհիդալ և պոստսուրհիդալ հասկացությունների վերաբերյալ կան տարբեր մոտեցումներ, այս մասին տես՝ Ковдраченко В. Т., Суицидальное поведение, Мн., 1988:

²⁶ Трегубов Л., Вагин Ю., Эстетика самоубийства, Пермь КАПИК, 1993, с. 51.

լեռները: Երբ վերադառնում է և հարդանոցն այրված, իսկ ընտանիքը մոխրացած գտնում, խելագարվում է և ինքնասպան լինում²⁷:

Մի խումբ հայ տղաներ կռվի են բռնվում Ջեքի Բեկի հետ: Նրանցից մեկը՝ Դավիթ անունով, հրամայում է կրակել թշնամու վրա որքան հնարավոր է, բայց մեկական փամփուշտ խնայել: Երկար պայքար մղելուց հետո, երբ վերջանում է պարենը, և նրանք հայտնվում են անելանելի դրության մեջ, հավաքվում են քարայրի կենտրոնական մասում, ողջագուրվում և Կարապետի հրամանով յուրաքանչյուրը գնալով ուղղում է ընկերոջ ճակատին²⁸: Բերենք մի զուգահեռ Աստվածաշնչյան պատմություններից: Վեսպասիան կայսեր օրոք հռոմեացիների և հրեաների պատերազմի ժամանակ մի խումբ զինվորներ Իոտապատի՝ Յոդֆատի գրավման ժամանակ թաքնվում են ժայռում: Տեսնելով, որ ելք չկա, հռոմեացիների ձեռքով չսպանվելու համար, ինքնասպան են լինում²⁹:

Հայոց ցեղասպանության ժամանակ ինքնասպանության դեպքեր հազվադեպ են հանդիպում ծերերի մոտ³⁰, ովքեր այդ քայլին էին դիմում վերջ տալու համար իրենց տառապանքներին՝ չդիմանալով գաղթի ճանապարհին կրած չարչարանքներին: Սուիցիդալ վարք գրեթե չի հանդիպում երեխաների մոտ: Որոշ հեղինակներ մանկական և պատանեկան սուիցիդալ վարքն առանձնացնում են որպես ուսումնասիրության ինքնուրույն ոլորտ: Մանկական տարիքում ինքնասպանության դրսևորումները հաճախ բացատրվում են մահվան նկատմամբ վախի բացակայությամբ: Սակայն Հայոց ցեղասպանության շրջանակներում վարքաբանական ուսումնասիրությունները հնարավորություն են տալիս ասելու, որ երեխաները հասարակական ամենաակտիվ շերտն էին, ովքեր պայքար էին մղում իրավիճակը հաղթահարելու, մահվանից խույս տալու և այդ նպատակով դիմում էին ամենատարբեր միջոցների, հաղթահարում դժվարին ճանապարհ:

²⁷ Թերզեան Յ. Յ., Կիլիկիոյ աղետը, Կ. Պոլիս, 1912, էջ 25, Տարագիր հայրս՝

Մկրտիչ Ղազարեանը..., էջ 10:

²⁸ Կճիկեան Լ. (Առաքելեան), նշվ. աշխ., էջ 61, Գուտուլեան Գ. Գ., նշվ. աշխ., էջ 51:

²⁹ Третьков Л., Вагин Ю., նշվ. աշխ., с. 20.

³⁰ Պալապանեան Ս., Կեանքիս տաք ու պաղ օրերը, Այնթապ-Քեսապ-Հալեպ, խմբագրեց Բժ. Թ. Թորանեան, Հալեպ, 1983, էջ 110:

Ամփոփելով՝ կարող ենք հանգել այն եզրակացության, որ Օսմանյան կայսրությունում իրականացված Հայոց ցեղասպանության ժամանակ «հարձակվող» կողմը, խախտելով հայ սոցիումի համար ինկուլտուրացիոն նշանակության կարևորագույն ինստիտուտները, ստեղծում էր արհեստական դեստրուկտիվ միջավայր, որն էլ սոցիոլոգիային նախապայման էր զանգվածային ինքնասպանությունների համար՝ որպես ոչ ախտաբանական ռեակցիայի: Ասվածի լավագույն ապացույցն այն է, որ ինքնասպանությունը զանգվածային բնույթ էր ստանում հենց այդ ինստիտուտները կրողների կողմից: Աուիցիդալ վարքի ձևերը պայմանավորված են հանգամանքային, կրոնահոգեբանական, ծիսաառասպելական էսթետիկայի առանձնահատկություններով:

HASMIK GRIGORYAN
(AGMI)

THE SUICIDE AS A MARGINAL CULTURE WITHIN THE CONTEXT OF ARMENIAN GENOCIDE

This report introduces the "perpetrator's" and the "victim's" interrelations during the genocide of Armenians in the Ottoman Empire as well as the socio-cultural grounds, types and causes of the auto-aggressive particularly suicidal behavior of the "victim". The "perpetrating" side breaking the basic institutes representing an essential value for Armenian socius created an artificial destructive environment which is already a precondition for mass suicides as a non-diagnostic reaction. The types of suicidal behavior are conditioned by circumstantial, religious-psychological and ritual-mythological particularities.